

Koningin Beatrix beoefent het bewuste niet-weten

Fons Elders

Koningin Beatrix heeft in haar kerstrede voor een verrassing gezorgd door te spreken over dood en rouw. Door aan deze thema's aandacht te geven, levert zij een bijdrage aan het (her)integreren van de dood in het dagelijks leven. Maar Beatrix heeft meer gedaan. Ze heeft haar eigen opvatting over de dood expliciet verwoord. Deze opvatting maakt het haar mogelijk met respect over de verschillende religieuze en culturele tradities rond dood en rouw te spreken. Deze opvatting geeft haar ook de kans op een persoonlijke manier de rijkdom van een multiculturele samenleving te presenteren.

Als bovengenoemde analyse juist is, wordt het interessant de vraag te stellen, welke opvatting Beatrix subtiel verwoord heeft, en binnen welke traditie haar opvatting thuishoort. Naar mijn oordeel is dat de traditie van het agnostisch-religieus humanisme, een eerbiedwaardige traditie in Nederland, en allerminst vreemd aan het Huis van Oranje. De kerstrede van Beatrix zou een aansporing kunnen zijn voor de humanisten hun complexe, ondogmatische levensbeschouwing met meer elan te presenteren. Met name de agnostisch-religieuze traditie van het humanisme biedt ruimte aan religieuze visies van niet-Europese oorsprong. Deze waardetraditie in het humanisme biedt meer soelaas voor de discussie over normen en waarden in de kolommen van NRC Handelsblad dan het christelijk waardebewustzijn, waarvoor de humanist Bolkestein een lans brak. Maar hoe reageerde de pers op de kerstrede?

naar de zin van de dood. Veel humanisten nemen een agnostisch standpunt in: zij doen bewust geen uitspraak over een al dan niet voortbestaan na de dood, omdat zij het niet weten. Zo geredeneerd, is Beatrix zelf een humanist, als zij zegt: „De dood is een mysterie; geen levensovertuiging kan sterven verklaren [...] zo betekent elke dood een onbegrijpelijk einde.”

Deze citaten typeren Beatrix dus eerder als een agnostica die het bewuste niet-weten beoefent inzake de mogelijke zin van sterven en dood dan als een orthodoxe christin.

Een agnostische houding is het gevolg van een diep inzicht in ons onvermogen door de grens van ons eindig bestaan heen te denken terwijl we evenmin in staat zijn ons zelf weg te denken. Dit is de grote paradox van het menselijk bestaan, en van de rituelen rond de dood. Vanuit de bewuste confrontatie met de eindigheid van het menselijk bestaan, kunnen humanisten uit twee richtingen kiezen, die beiden teruggaan tot de Griekse oudheid. De ene richting is die van het filosofisch materialisme,

Kerstrede in traditie van humanisme

De Volkskrant: „Wat een wonderlijke koningin heeft Nederland toch.”

De Telegraaf: „Over het waarom van dit thema nu, valt alleen te gissen.”

Trouw: „Te bewijzen valt het niet, maar vermoedelijk zou deze kersttoespraak tien jaar geleden misverstanden hebben opgeroepen.”

NRC Handelsblad herinnert zijn lezers eraan dat de koningin op de kersttoespraak een persoonlijk stempel kan drukken. De commentatoren zijn positief over Beatrix' rede. Alleen het *Reformato- risch Dagblad* heeft moeite met het feit dat de koningin de visie van christenen op rouw en dood niet boven maar naast die van hindoes, boeddhisten en islamieten plaatst.

Een levensbeschouwing die Beatrix niet met name noemt, is het humanisme. Het *Reformato- risch Dagblad* heeft daar een mooie 'verklaring' voor: „Hooguit konden mensen die 'nergens' aan doen (en dat zijn er tegenwoordig heel veel) vinden dat zij er bekaaid afkwamen. Maar het is nu eenmaal zo dat ten aanzien van de grote vragen van dood en eeuwigheid het humanisme eigenlijk geen antwoord heeft.” Het *Reformato- risch Dagblad* heeft gelijk dat het humanisme geen duidelijk en eensluidend antwoord heeft op de vraag

waarin het menselijk bewustzijn een (bij)verschijnsel is van het menselijk organisme en daarin radicaal oplost tijdens het sterven: dood is dood. De andere richting is die van het filosofisch anti-materialisme, waarin het menselijk bewustzijn méér is dan een bijverschijnsel van zijn organisme, en daardoor niet volledig opgaat in de fysieke dood. In deze opvatting wordt het bewustzijn van de mens niet zonder meer begrensd door zijn lichaam, en verdwijnt het menselijk bewustzijn dus niet volledig door de fysieke ontbinding van het lichaam.

Bijna alle religies én het filosofisch anti-materialisme zijn varianten van deze tweede richting. Om deze laatste richting te concretiseren, zal ik nu enkele voorbeelden geven. In het Tibetaans boeddhisme worden ruimte (leegte) en een door niets gefixeerd bewustzijn als één gezien. Dit wordt *verlichting* genoemd. Pythagorisme en hindoeïsme kennen de leer van de zielsverhuizing (reïncarnatie). In het Japanse wereldbeeld markeren geboorte en eerste levensjaren de geleidelijke overgang van de onzichtbare wereld naar de zichtbare, materiële wereld, terwijl het ouder worden en sterven een terugkeer zijn naar de onzichtbare, sacrale wereld. De Chinese tradi-

tie kent aan de mens twee zielen toe, de 'hun' en de 'po'. De 'po' vertegenwoordigt het aardse in de mens en blijft na de dood in de omgeving van het lichaam. De 'hun' is de hemelse ziel en stijgt op na de dood, volgens sommige overleveringen naar het Kun-lun gebergte. Religies als het zoroastrisme, christendom en islam leren zelfs een fysieke opstanding van het lichaam na de dood.

Het menselijk verlangen naar een continuering van het leven is kennelijk zo groot dat zelfs een nauwelijks voorstelbaar idee als een verrijzenis van het lichaam na de dood, toch door miljoenen mensen geloofd wordt.

In onderzoek naar de opvattingen over de dood in verschillende religieuze en culturele tradities, waaronder het humanisme, blijkt keer op keer dat ideeën over dood en voortleven na de dood een diep inzicht kunnen verschaffen in de opvattingen over het leven hier-en-nu. De dood werkt als een spiegel voor het leven. De weigering over de dood na te denken kan het gevolg zijn van een strikt individualistisch levensbesef dat geen raad weet met het einde en daarom oud-zijn en doodgaan verdringt. Maar datzelfde individualistische levensbesef kan ook over zijn eigen grenzen heenspringen, zoals honderden aids-patiënten en hun buddies dagelijks laten zien. De multiculturele samenleving die Nederland de facto is heeft de omgang met dood en rouwprocessen verrijkt. De indrukwekkende rouwplechtigheid vanuit de Surinaamse traditie na de ramp met het El Al-vliegtuig staat nog op mijn netvlies geprint.

Beatrix is dankzij haar persoonlijk-agnostische houding goed in staat het huidige scala aan levensbeschouwelijke tradities in Nederland te waarderen en te presenteren: „Verschillende religies hebben elk eigen wegen gevonden om vorm te geven aan de relatie tot de dood en tot de gestorvene.” Ze accentueert het belang van wederzijdse steun en troost tijdens het rouwproces: 'Er kunnen immers zoveel vragen rijzen waarop geen antwoord is.'

Om terug te komen op de opmerking van het *Reformato- risch Dagblad* dat de mensen die 'nergens' aan doen (dus die arme humanisten), er bekaaid vanaf zijn gekomen in de kerstrede van Beatrix, kan gesteld worden dat Beatrix meer gemeen lijkt te hebben met de agnost Jan Glastra van Loon, de voormalig voorzitter van het Humanistisch Verbond dan met de hoofdredacteur van het *Reformato- risch Dagblad*. Het humanisme in Nederland heeft diepe wortels: de kerstrede demonstreert de agnostisch-spirituele traditie van het humanisme zonder het humanisme bij naam te noemen.

Fons Elders is hoogleraar Theorie van de levensbeschouwing Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.